

УДК 091"18":027.54(477-25)НБУВ

Цитування:

Підгорбунський М. А. Тлумачення невменних знаків із рукописної «Азбуки співочої». *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. № 2. Київ : ІДЕЯ ПРИНТ, 2020. С. 214-221.

Підгорбунський Микола Анатолійович,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент Київського національного університету
культури і мистецтв
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2678-5147>
nikolauspidg@gmail.com

Pidhorbunskyi M. (2020). Interpretation of neume signs from the handwritten «Alphabet of the Singing». *National Academy of Culture and Arts Management Herald: Science journal*, 2, 214-221 [in Ukrainian].

ТЛУМАЧЕННЯ НЕВМЕННИХ ЗНАКІВ ІЗ РУКОПИСНОЇ «АЗБУКИ СПІВОЧОЇ»

Метою статті є проведення палеографічного опису та виявлення характерних особливостей у формуванні азбук-тлумачень в XVIII – XIX ст. **Методологія дослідження** включає системний аналіз, що сприяв осмисленню рукописних півчих азбук-тлумачень. Для окреслення часових і кількісних характеристик досліджуваного матеріалу використано статистичний та хронологічний методи. **Наукова новизна** – полягає у тлумаченні простих, складених невменних знаків, сформованих в групи за напрямком руху мелодії та ритмікою. **Висновки.** Палеографічний аналіз Азбуки співочої ф. 301, № 638 п, дав можливість виявити певні закономірності, знайти спільні риси та відмінності з іншими рукописними азбуками. Визначено, що з XVIII і до початку XIX ст. півчі азбуки мають не тільки перелік невм, а й їхнє тлумачення та розділення невменних знаків на групи за напрямком руху мелодії та ритмікою. В результаті аналізу рукописних збірок встановлено, що наповнення невменними знаками азбук, як і в XVI ст., так і в наступних століттях, відбувалося відповідно до їхнього використання під час співочої практики. Як правило, в азбуку вносилися ті знаки, які вважалися найбільш важливими у виконанні церковних піснеспівів. Під час проведення дослідження проаналізовано п'ять груп невматичних знаків, які розташовані наприкінці півчої азбуки. Визначено їхні характерні особливості: встановлено звуковисотність, кількість звуків та мелодичну направленність невменних знаків.

Ключові слова: співоча азбука, рукописний збірник, азбука-тлумачення, невменні знаки.

Подгорбунский Николай Анатольевич, кандидат исторических наук, доцент, доцент Киевского национального университета культуры и искусств

Толкование невменных знаков с рукописной «Азбуки певчей»

Целью статьи является проведение палеографического описания и выявления характерных особенностей в формировании азбук-толкований в XVIII – XIX в. **Методология исследования** включает системный анализ, который способствовал осмыслению рукописных певчих азбук-толкований. Для определения временных и количественных характеристик исследуемого материала использованы статистический и хронологический методы. **Научная новизна** – заключается в толковании простых, составных невменных знаков, сформированных в группы по направлению движения мелодии и ритмикой. **Выводы.** Палеографический анализ Азбуки певческой ф. 301, № 638 п, позволил выявить определенные закономерности, найти общие черты и различия с другими рукописными азбуками. Определено, что с XVIII и до начала XIX в. певчие азбуки имеют не только перечень невм, но и их толкование и разделение невменных знаков на группы по направлению движения мелодии и ритмикой. В результате анализа рукописных сборников установлено, что наполнение невменными знаками азбук, как и в XVI в., так и в последующих веках, происходило в соответствии с их использования во время певческой практики. Как правило, в азбуку вносились те знаки, которые считались наиболее важными в исполнении церковных песнопений. Во время проведения исследования проанализированы пять групп невменных знаков, расположенных в конце певческой азбуки. Определены их характерные особенности: установлена звуковисотность, количество звуков и мелодичную направленность невменных знаков.

Ключевые слова: певческая азбука, рукописный сборник, азбука-толкование, невменные знаки.

Pidhorbunskyi Mykola, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Kyiv National University of Culture and Arts

Interpretation of neume signs from the handwritten «Alphabet of the Singing»

The purpose of the article is to carrying out a paleographic description and identifying characteristic features in the formation of ABC interpretations in the XVIII-XIX centuries. **The methodology** includes system analysis, which contributed to the comprehension of handwritten singing alphabet interpretations. To determine the temporal and quantitative characteristics of the studied material, statistical, and chronological methods are used. **The scientific novelty** lies in the interpretation of simple,

composed neume signs formed in groups in the direction of movement of the melody and rhythm. **Conclusions.** Paleographic analysis of the ABC of singing f. 301, No. 638 p, allowed to identify certain patterns, to find common features and differences with other handwritten ABCs. It is determined from the XVIII to the beginning of the XIX century. song alphabets have not only a list of neume but also their interpretation and division of neume signs into groups in the direction of movement of the melody and rhythm. As a result of the analysis of manuscript collections, it was established that the filling with alphabet of insignificant characters, both in the 16th century and in subsequent centuries, occurred in accordance with their use during singing practice. As a rule, those signs that were considered the most important in the performance of church hymns were introduced into the alphabet. During the study, five groups of neume signs located at the end of the song alphabet were analyzed. Their characteristic features are determined: sound hundreds are established, the number of sounds, and the melodic orientation of neume signs.

Key words: singing alphabet, handwritten collection, interpretation alphabet, neume signs.

Актуальність цієї публікації пов'язана зі зростаючою увагою до історичного минулого Української Православної Церкви. Рукописні півчі збірники Православної церкви мають величезне значення для дослідження музичної спадщини українського народу. В деяких з цих збірників розміщені півчі азбуки, в яких подається не тільки перелік невменних знаків, а і їхнє тлумачення на розподілення на групи за напрямком руху мелодії та ритмікою. Значна частина богослужбових півчих збірок залишається недостатньо дослідженою, що, своєю чергою, стримує рух у плані розшифрування невменного нотопису.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням рукописних півчих збірок із колекції фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського займалися О. А. Іванова та Л. А. Дубровіна. Науковці провели аналіз рукописних півчих збірок Міней, Тріодей і Октоїха. Результати своїх досліджень вчені виклали у своїх працях «Кирилична рукописна книга XVI ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» [2] та «Півчі богослужбові книги у репертуарі рукописних книг XVI ст. у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» [3]. Головну увагу О. А. Іванова та Л. А. Дубровіна сконцентрували на загальному описі рукописів та їх змісту. Проводячи опис рукописних збірок були встановлені приблизні роки їхнього написання, що в певній мірі дає можливість прослідкувати хронологію створення півчих азбук.

Дослідженням рукописних півчих азбук-тлумачень займався російський вчений М. В. Бражніков. У праці «Древнерусская теория музыки. По рукописным материалам XV-XVIII веков» вчений проводить аналіз азбук-тлумачень, написаних в XVI – XVII ст. М. В. Бражніков зазначає, що проаналізовані рукописні півчі азбуки не дають можливості в повній мірі розшифрувати стародавні тлумачення та перекласти невменні знаки на сучасну нотацію [1].

Серед українських вчених-теоретиків дослідженням рукописних півчих азбук займалися

Ю. П. Ясиновський та М. І. Качмар. Вони ґрунтовно дослідили півчу азбуку із Лаврівського невменного ірмологіону XVI століття [10].

Метою роботи є проведення палеографічного опису та виявлення характерних особливостей у формуванні азбук-тлумачень в XVIII – XIX ст.

Виклад проблеми. Починаючи XVII ст., в рукописних півчих збірниках набули поширення півчі азбуки, в яких подавався не тільки перелік невменних знаків («имена столповому знамени како которое зовется») а і їхнє тлумачення («Сказаніе.. како поется»). Це «сказанія» (пояснення) мелодійного, висотного, ритмічного значення невменних знаків та співзвуччя між ними. Невменні знаки певних груп в азбуках-тлумаченнях описуються в звуковисотних відмінностях один до одного – у вигляді висхідних «Лествиць» кроків («Мрачный повыше, свѣтлы й паки повыше, тресвѣтлы й того повыше), а (трисветлий) с сорочьею ношкою велми високо...»). З появою та поступовим закріпленням в півчих азбуках трисвітливих невменних знаків в стовповому (невменному) розпіві прослідковується тенденція до розширення верхнього діапазону звуковедення під час виконання богослужбових піснеспівів.

Аналізуючи рукописний збірник Азбука співоча ф. 301, № 638 п, маємо зазначити, що він написаний в 1823 р. Загальна кількість аркушів рукопису становить – 84. Формат рукопису Папір 4° (214x168). Рукопис написаний півуставом, одного почерку, чорнило чорне. Рукопис реставрований наприкінці XIX століття. Заголовні ініціали прикрашені рослинним жипописом жовтою, зеленою і коричневою фарбами. Кінцівка тексту закінчується колофоном з кольоровою композицією – в центрі гранатове яблуко від якого розходяться в різні боки дві гілки з різнокольоровим листям. Зміст рукопису: Азбука-перелік (арк. 1); «Сказаніе ѿ помѣте всакой прилучающейся во всѣмъ пѣнній столповомъ» (арк. 7); Ліствиця співоча (горовосходный холм) з написом «Началное оученіе члкомъ хотащымъ оу читисія ста(ро) сего пѣнній»; «Лица и ро(з)воды фитамя» (арк 48) [11].

Текст півчої азбуки починається вступним словом: «Здѣ написахо(м) имена столповому знамени како которое зоветса. Мыже се ѿ предковъ своихъ которой быша пѣснотворцы и пѣснорачителие, ѿ ни(х)же мнози оугодиша бгу навыхо(м) и преи(м)ствовахом требующимъ предлагаемъ. Тыже пѣснорачителю ѿсемь внимай, онижнія степени навышнюю возступай, радико а нельносно прильжи, иазыкъ же свій ѿвсакаго сла оудержи;» (Рис. 1).

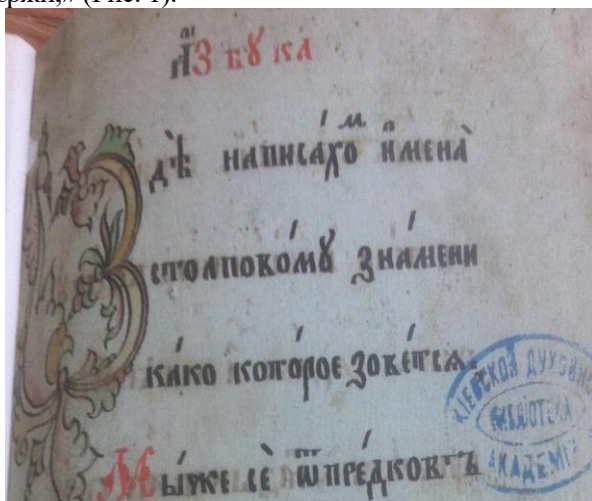

Рис. 1. Фрагмент із Азбуки-півчої

Більшість невменних знаків у першій частині півчої азбуки, а саме в переліку, повторюються і в другій її частині, де подається тлумачення цих невм. Для того, щоб уникнути повторень під час палеографічного аналізу та роз'яснення тлумачень перша і друга частини півчої азбуки розглянемо разом.

«Параклить ступити мѣрностію среднею, и во(з)гласити однажды также протикую помѣты красныя». За твердженням М. І. Качмар [4] тривалість цього знаку «відповідає половинній». Інша гіпотеза висловлена М. В. Бражніковим, що паракліт в давні часи був «благословенням» всієї півчої азбуки. Майже постійне використання цього знаку в півчих азбуках, на думку вченого, пов'язано з використанням паракліта на початку вірша, або строки під час півчої практики. Вчений наводить кілька прикладів із півчих азбук, де паракліт прирівнюється до кряка світлого, що дає йому підстави відносити ці два невменні знаки до третього висотного рівня (согласія світлого) [1, 74].

«Крюкъ простой поется в средних согласяхъ воеди(н) гла(с). Мрачный повыше, свѣтлыи и паки повыше, тресвѣтлыи и того повы(ше), а (трисветлыи) с сорочью ношкою велми высоко йзакинуть гласомъ». Таким чином, пояснюється чотири

різновиди із групи кряків і визначається тільки умовна їхня звуковисотність, яка залежить від попереднього кряка. Зазначається, що кряк простий проспівується в «середнихъ согласяхъ воеди(н) гла(с)», тому можемо лише зазначити, що згідно ступенних помет це значення відповідає третій ступені мрачного согласія ноті «мі». В толкованні не зазначаються певні інтервали між кряками, можливо тільки припустити відмінність між «повыше», «паки повыше», «и того повы(ше)», «велми высоко йзакинуть гласомъ». Відсутні дані про тривалість і характер виконання цих невменних знаків.

«А подкрякомъ (простим) чашка ступити внизъ дважды». «Крюкъ (простий) сподверткою ... двѣ поступки внизъ». У другій частині півчої азбуки відсутнє пояснення як виконувати кряк трисветлий з оттяжкою. Також на початку азбуки в переліку подаються кряк світлий з чашкою, кряк світлий з подверткою, та кряк світлий з сорочою ногою, а в другій частині подається тлумачення кряка простого з чашкою, кряка простого з подверткою та кряка трисвітлого з сорочою ногою. Таке неспівпадіння можна пояснити тим, що автор азбуки вважав за потрібне пояснити більш складні невми, а зазначені в переліку кряки не потребують тлумачення.

«Стопица – воединь гласъ». «Стопица со ѿчкомъ ... двѣ поступки внизъ». «Стопица» вказує на речитатив і використовується на складах тексту, які не мають наголосу та в більшості випадків вказує на повторення одного тону (Металлов, 1899).

«Два вчелну» качати гласомъ, прилучается и во(з)дергнутаа когда поется книзу». Пояснення цього невменного знаку в півчих азбуках XVII ст. практично однакове. Прийнято вважати, що тривалість цього знаку чотири четвертних. В більш пізніх півчих азбуках зустрічаються складені знаки: «два в челну» з

поміткою «качка» , що відповідає та «два в челну» з поміткою полкулизи большой

 в перекладі на сучасну нотацію має такий вигляд (Крюковой букварь, 2015).

«Подчашіе (просто) ... двѣ поступки внизъ». Ця група невменних знаків подібна до стріл і кряків та має чотири різновиди: «простое», «мрачное», «свѣтлое», «пресвѣтлое». В тлумаченні не подається інформація про

виконання подчаший мрачного , світлого
та трисвітлого .

«Переводка» вдва гласа в верхь скоробьжно». Означає рух мелодії вгору двома четвертними. «Переводка с помьтою тихою (кіноварна риска) – ступити в верхь тихогласно». Це також рух мелодії вгору тільки двома половинними нотами.

«Скамейца» вдва гласа в верхь скоробьжно». «Скамейца» (проста) це рух мелодії двома четвертними вверх. «Тихаа» (скамейца) також рух мелодії вверх, але двома половинними.

«Голубчи(к) тихой – ступити в верхь тихогласно», тобто це дві половинні ноти які також поступово рухаються вгору. «Голубчикь борзой ... вдва гласа в верхь скоробьжно» – поступальний рух двох четвертних вгору. Голубчик як і переводка не має степенної помети, відповідно їхня висота залежить від наступного невменного знаку.

«Змейца» – не має пояснення в тлумаченні.

«Дербица» – борзо вчетыре поступки в вер(х)». Це чотири четвертні, які рухаються вгору.

«Хамило» втри по(с)тупки не велми тихо прилучається, й вдва гласа смотра на приступь». Висота цього знаку залежить від гласу та висоти попереднього невменного знаку і за тривалістю, за одними даними рівняється четверті, за іншими – цілій ноті [7]. Наступний звук триває цілу ноту. Мелодія може рухатися або вгору, або вниз залежно від певного піснеспіву.

«Палка» та (палка) «з зад(є)ржкою» . «Палка – воединь глась». В більшості випадків знак палки використовується наприкінці піснеспіву і означає зупинку в співі, або його закінчення та відповідає четвертній. Зустрічається палка з подверткою та палка з ломкою . В першому варіанті це рух мелодії вниз двома четвертними, в другому – рух мелодії вгору.

«Чашка простаа ... двь поступки внизь». Подібне визначення зустрічається в інших півчих азбуках, а саме чашка означає рух мелодії вниз двома четвертними. Чашка повна – також рух мелодії вниз, але спочатку половинна нота а потім

дві четвертні .

«Сложитіє» , «с запатою» . «Сложитіа в прилучіи палка – двь поступки внизь». Це тлумачення підтверджується в більш пізніх півчих

азбуках, де зазначається, що «Сложитіа» означає рух мелодії вниз двома четвертними. Сложитіє із зап'ятою це також рух мелодії вниз, але до двох четвертних додається половина нота .

«Запатаа – воединь глась», невменний знак рівний половинній ноті. «Скрыже(м)» (зап'ята) означає окремий невменний знак, який рівний цілій ноті. Цей знак використовується для позначення низьких звуків на початку піснеспіву, або строки [6].

«Статіа мрачнаа й свьтлаа ... й статіа простаа й запатою й скрыжемь поютса воеди(н) глась, высокость й низость іавьствуєть помьта». «Воздергнутаа (статіа) – поютса воединь глась восвоихь прилучіахь зачатію мьрностію». Д. В. Разумовський (Разумовский, 1886) та С. В. Смоленський [9] стверджують, що «статіа» наприкінці строки більш тривала і після її звучання має бути пауза перед початком нової строки. Зазвичай, статії ставляться наприкінці піснеспіву.

«Фотиза» (статія закрита середня з сорочою ногою) – поетса догоры вчетыре глась». Звуковисотність між різновидами статій, в даній півчій азбуці, не визначається, є тільки посилання на помети, які визначають «высокость й низость» виконання. Останні п'ять різновидів статій не мають пояснення, щодо виконання:

«сприжимкою» (статія світла з облячком) , «сь сорочьею ношкою» , «закрытаа малаа» , «закрытаа бо(л)ша(а)» (статія закрита середня) .

«Стрьла мрачнаа ... – ступити в верхь тихогласно». «Стрьла простаа ... поютса воеди(н) глась, высокость й низость іавьствуєть помьта». «Стрьла громосвьтлаа з замьткою (сорочою ногою) – борзо вчетыре поступки в вер(х)». Це дає підстави стверджувати, що стріла громосвітла з сорочою ногою має п'ять звуків, які рухаються в гору. «Стрьлы же свьтлаа , громосвьтлаа , громотресвьтлаа , поводнаа , во(з)воднаа (громомрачнаа) , громнаа – в три поступки поютса догоры» (Рис. 2). Відповідно всі зазначені різновиди стріл мають по чотири звуки, які також рухаються вгору.

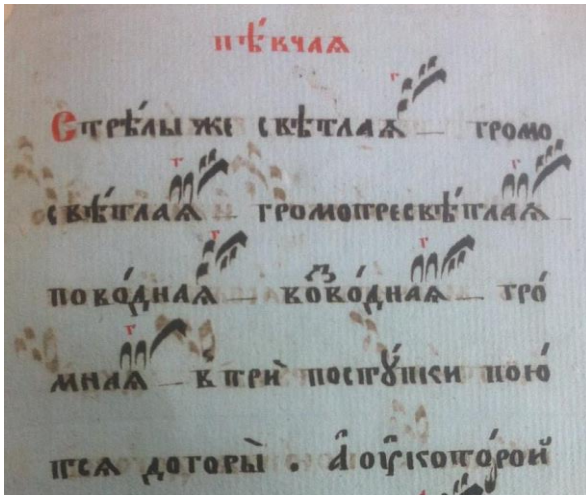
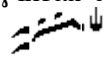

Рис. 2. Фрагмент із Азбуки-півчої

«А оукоторой прилучитса соколецъ (стріла світла з сорочою ногою) тогда в четыре голоса непо(с)тол(н)но. Аще сподверткою тогда сноситъ голосъ нанизъ іякоже й поезднаа , а крыжевал (стріла мрачнаа с крижом) в двѣ поступки вѣверхъ». «А гдѣ прижимка (стріла крижевал с протягненим облачком) йли обла(ч)ко (стріла простаа с протягненим облачком) ту мрачнить гласомъ – поютса догоры вчетыре гласа». Залишається не з'ясованими тривалість звуків та інтервальне співвідношення між ними. Чотири стріли не мають будь-яких пояснень як виконувати – «з задержкою» (стріла світла із затримкою) «со облачко(м)» (стріла світла з облачком) , «счашкою» (стріла світла з чашкою) , «полукрыжевал» (стріла громосвітла з крижом) .

У переліку зазначені такі різновиди кулізм: «По(л)кулізмы» , «кулізма средна(а)» , «кулізма болшаа» , (полкулізми середня, статія закрыта, статія проста) «полкулізмы болшіа» , (полкулізми середня), «воздергнутаа» . В другому розділі подаються пояснення до цих невменних знаків: «Полкулізмы («статія проста з подверткою) качати гласомъ, прилучаетса й во(з)дергнутаа когда поетса книзу». «Кулізмы болшаа, й среднаа во всѣхъ гласѣхъ поютса всакими разными попѣвками непо(с)тол(н)но». Висота та послідовність звуків кулізми залежить від гласу і місця розташування

в піснеспіві, а також від попередніх невменних знаків.

«Челюстка» – поетса воединъ гласъ восвоихъ прилучіахъ зачатію мѣрностію». Цей невменний знак означає цілу ноту і в більшості випадків використовується наприкінці мелодичного звороту (Качмар, 2018).

«Ключъ» – поетса воединъ гласъ восвоихъ прилучіахъ зачатію мѣрностію». Цей знак за тривалістю рівняється цілій ноті. В більшості випадків «ключъ» використовується разом з «Переводкою» або «Челюсткою» і виконується в гласах по різному.

«Траска» (трясогласна) во всѣхъ гласѣхъ поетса всакими разными попѣвками непо(с)тол(н)но». Цей невменний знак стоїть окремо від групи стріл, так як має своєрідне виконання. Спочатку мелодія плавно рухається вниз, потім піднімається в гору на один тон і знову

вниз

«Труба , «дуда , «нѣмка (в інших джерелах цей знак має таке зображення) – поютса догоры вчетыре гласа». Це не зовсім точне визначення, так як ці невменні знаки мають певні відмінності. Труба – рух мелодії вгору четвертними і половиними, де останній звук має тривалість рівну цілій ноті. Немка – рух мелодії вгору, де останній четвертий звук плавно рухається вниз . Однакове графічне зображення дуди і немки дає підстави вважати і про подібність виконання. Це тільки гіпотеза, яка потребує подальшого дослідження.

«Паоу(к) малой» , «большой» (статія закрыта, статія проста і паук). «Паоуки во всѣхъ гласѣхъ поютса всакими разными попѣвками непо(с)тол(н)но». Тривалість, висота і направлення звуків «паука» в гласах визначається по різному.

«Мечикъ во всѣхъ гласѣхъ поетса всакими разными попѣвками непо(с)тол(н)но». Цей невменний знак в більшості випадків використовується наприкінці піснеспівів і в сучасній нотації має такий вигляд

«Рогъ ставитса прифитахъ оукрашеніа ради, агдѣ наконцѣхъ тогда кнемѣ кончатса пѣтьи стихъ зачатію воеди(н) гла(с) іакоже й крыжекъ». «Рогъ» ставився наприкінці піснеспіву і за тривалістю був рівний цілій ноті.

«Фита» – не має пояснення в тлумаченні. На початку третьої частини півчої азбуки зазначається: «Сказаніе ѿ помѣте всакой

прилучающейся во всѣмъ пѣннїи столповомъ. Подобаеть вѣдати, аще стоить оу тѹ оударить, а гдѣ б тамо пой борзо, й дѣже з то закинь борзо, а гдѣ т тутъ пой тихо, аще к наверху знамени то качай, а ниже знамени тамъ также, й дѣже ло тутъ ломи. А гдѣ р пой равно колико и(х) прилучытса быти»; Сказаніе пачеже показаніе, которое знама скоторымъ мѣрностію єдинство ймѣеть, аще й разновидно разумнїемъ йгласоступаніе(м) єдинако» (Рис. 3).

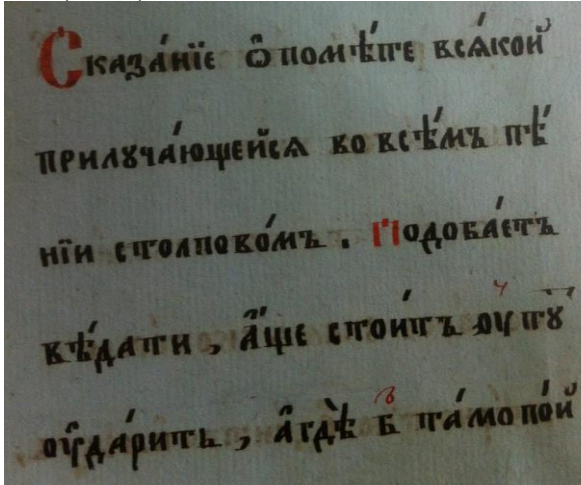
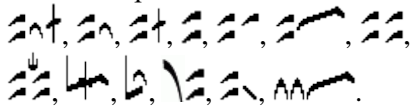
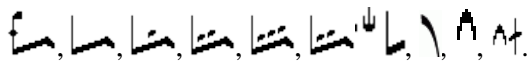

Рис. 3. Фрагмент із Азбуки-півчой

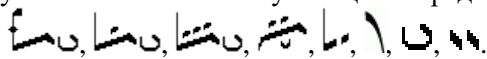
У третій частині азбуки подаються групи невменних знаків, які сформовані за напрямком руху мелодії та ритмікою:

«Сїє выше писанное знама пой воеди(н) гла(с) та(го)тоу великою». Це такі невменні знаки: статія з зап'ятою та крижем, статія з зап'ятою, статія проста з крижем, статія проста, статія мрачна, стріла проста, статія світла, статія світла з сорочою ногою, ключ, челюстка, статія воздержута, статія закрита, стріла громна. Більшість із вказаних невменних знаків становить група статей. Зазначені невми мають доволі довгу тривалість, яка рівна половинним та цілим нотам.

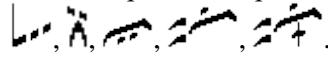

«Сїи знамены ступай воеди(н) гласъ мѣроу вполы против оного». Це – паракліт, крюк простий, крюк мрачний, крюк світлий, крюк трисвітлий, крюк світлий з сорочою ногою, стопиця, палка, зап'ята, зап'ята з крижом. В другій групі більшість знаків становлять різновиди крюків, починаючи від крюка простого до крюка трисвітлого з сорочою ногою. Висота кожного наступного неменного знаку є вище попереднього.

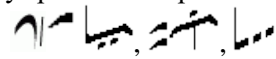

«Сїи знамены поютса долѹ вѣдѣвъ поступки борзо». Це – паракліт з подчасиєм, крюк мрачний

з подчасиєм, крюк трисвітлий з подчасиєм, подчасиє світле, стопиця з очком, палка, чашка проста, сложитіє. Значна частина невменних знаків має подчасиє. Рух мелодії, при виконанні цих знаків, йде вниз невеликими за тривалістю звуками (четвертними). Дві поступки борзо відповідають трьом четвертним.

«Сїи знамены пой догоры вѣ двѣ поступки борзо». Це – стопиця з двома очками, голубчик борзий, скамейца, стріла мрачна, стріла мрачна з крижом. На противагу попередній групі невм мелодія з цими невменними знаками виконуються вгору трьома четвертними.

«Сїи знамены ступаються тихо догоры вѣдѣвъ поступки». Це – голубчик тихий, скамейца тиха, стріла мрачна з тихою пометою, стопиця з двома очками. В перших трьох невменних знаках присутня помета «тиха», а виконання останньої невми стопиці з двома очками залежить від оточуючих його знаків. При виконанні піснеспіву з цими невменними знаками мелодія рухається також вгору тільки більш тривалими звуками – половинними та цілими нотами.

«Вси онїи вышеписаннїи разнорителнїи знамены в кїи любо гласъ пѣти высоко(с)ть й низость гласомъ такожде й тихость й борзость, іавѣствовать будѹть приних случайшыа помѣты красныа». Ці останні слова з азбуки є поясненням Лїствиці співчой з написом «Началное оученіє члкомъ хоташимъ оу читисія ста(ро) сего пѣннїа», в якій подаються невменні знаки з кіноварними степенними пометами.

Висновки. Палеографічний аналіз Азбуки співчой ф. 301, № 638 п дав можливість виявити певні закономірності, знайти спільні риси та відмінності з іншими півчими азбуками. Розглянувши рукописні збірки, потрібно зазначити, що, починаючи із XVII ст., півчі азбуки мають не тільки перелік невм, а й їхнє тлумачення та розділення невменних знаків на групи за виконанням. Наповнення невменними знаками азбук, як і в XVI ст., так і в наступних століттях, відбувалося відповідно до їхнього використання під час півчой практики. Як правило, в азбуку вносилися ті знаки, які вважалися найбільш важливими у виконанні церковних піснеспівів. Також прослідковуються певні відмінності між переліком та тлумаченням невменних знаків у півчих азбуках. Під час проведення дослідження було підтверджено характерні ознаки які існували в XVI – XVII ст. і збереглися в XIX ст., а саме при формуванні півчих азбук на першому місці ставилася назва невменного знаку, а потім його різновид без повторення назви знаку.

Проаналізовано п'ять груп невматичних знаків, які розташовані наприкінці півчої азбуки. Визначено їхні характерні особливості: встановлено їхню звуковисотність, кількість звуків та мелодичну направленість. Виявлені істотні розбіжності в трактуванні способу виконання певних невматичних знаків серед вчених-медієвістів. Проведений аналіз ще раз продемонстрував необхідність дослідження інших півчих рукописів з метою зібрання максимально повної інформації про півчі азбуки та розробки єдиного трактування виконання невматичних знаків та кіноварних степенних і вказівних помет.

Література

1. Бражников М.В. Древнерусская теория музыки. По рукописным материалам XV–XVIII веков. Москва: Музыка, 1972. 422 с.
2. Иванова О.А. Кирилична рукописна книга XVI століття з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Історико-кодикологічне дослідження. Альбом філіграней. Київ: НБУВ, 2016. 256 с.
3. Иванова О.А., Дубровина Л.А. Півчі богослужбові книги у репертуарі рукописних книг XVI століття у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Рукописна та книжкова спадщина України. Київ, 2003. Вип. 8. С. 71-79.
4. Качмар М.І. Азбука кулізьяного ірмологіону XVI ст. *Українська музика*, 2018 Вип. 1 (27). С. 115-119. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/Ukrmuzyka_2018_1_17.pdf.
5. Крюковой букварь. URL: <http://dyak-oko.mrezha.ru/bukvar/lesson1.html>.
6. Металлов В.М. Азбука крюкового пения. Опыт систематического руководства к чтению крюковой семиографии песнопений знаменного распева, периода киноварных помет. Москва: Синод. типография, 1899. 130 с.
7. Николаев, Б.Н. Знаменный распев и крюковая нотация как основа русского православного церковного пения. Москва: Талан, 1995. 300 с.
8. Разумовский, Д.В. Теория и практика церковного пения. Москва: типография О.О. Гербека, 1886. 172 с.
9. Смоленский, С.В. Азбука знаменного пения (извещеніе о согдаснейшихъ пометахъ) старца Александра Мезенца. Казань: типография Императорского Университета и типо-литография Н. Данилова, 1888. 132 с.
10. Ясіновський Ю.П. Українські та білоруські кулізьяні пам'ятки XVI століття. *Καλοφωνία*, 5. Львів, 2010. С. 341–342.
11. НБУВ, ф. 301, № 638 п. Азбука співоча. Київ, 1823 р.
2. Ivanova O. A. (2016). Cyrillic manuscript book of the XVI century. from the holdings of the Institute of Manuscripts of the VI National Library of Ukraine Vernadsky: Historical and codicological study. *Filigree Album*. Rep. ed. L.A. Oakwood. Kyiv: NBUV. 256 p. [in Ukraine].
3. Ivanova O. A., Dubrovina L. A. (2003). Semi liturgical books in the repertoire of manuscripts of the XVI century. in the holdings of the Institute of Manuscripts of the VI Vernadsky National Library of Ukraine. *Manuscript and book heritage of Ukraine*. Issue 8. С. 71-79. [in Ukraine].
4. Kachmar M.I. (2018). The alphabet of the kulmismal irmologist of the 16th c. *Ukrainian Music*. Issue 1 (27), pp. 115-119 URL: file:///C:/Users/User/Downloads/Ukrmuzyka_2018_1_17.pdf. [in Ukrainian].
5. Hook primer. (2015). URL: <http://dyak-oko.mrezha.ru/bukvar/lesson1.html>. (in Russian).
6. Metallov V.M. (1899). The alphabet of hook singing. The experience of a systematic guide to reading the hook semiography of chants of the znamenny chant, the period of cinnabar litters]. Moscow: Synod. printing house. 130 p. [in Russian].
7. Nikolaev B.N. (1995). The famous chant and hook notation as the basis of Russian Orthodox church singing. Moscow: Talan. 300 p. [in Russian].
8. Razumovsky D.V. (1869). Church singing in Russia. Moscow. 1st issue 1867; 2nd issue 1868; 3rd issue All in all three issues. 362 p. [in Russia].
9. Smolensky S.V. (1888). Alphabet of the famous penny (notice of the most recent litters) of the elder Alexander Mezenets. Kazan: typography of the Imperial University and typographic lithography of N. Danilov. 132 p. [in Russian].
10. YasInovskiy Yu.P. (2010) Ukrainian and Belarusian kulizmiani monuments of the XVI century. *Καλοφωνία*, 5. Lviv, P. 341-342. [in Ukrainian].
11. NBUV, f. 301, No. 638 p. (1823) The alphabet is singing. Kyiv. [in Ukraine].

Стаття надійшла до редакції 13.01.2020
Прийнято до друку 14.02.2020

References

1. Brazhnikov M.V. (1972). Old Russian theory of music. Based on handwritten materials of the XV-XVIII centuries. Moscow: Music. 422 p. [in Russian].